

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 338.45 : 622.691.4

О.Г. Дзьоба

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ МІЖДЕРЖАВНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В СФЕРІ ТРАНЗИТУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ

Розглянуто та охарактеризовано сучасний стан європейського ринку природного газу, проаналізовано спільність та конфліктність інтересів його учасників, визначено напрямки розвитку міждержавного співробітництва на основі досягнення довгострокового балансу інтересів постачальників, транзитерів та споживачів газу.

Ключові слова: європейський газовий ринок, транзит газу, економічні інтереси, міждержавне співробітництво.

Рассмотрено и охарактеризовано современное состояние европейского рынка природного газа, проанализированы общность и конфликтность интересов его участников, определены направления развития межгосударственного сотрудничества на основе достижения долгосрочного баланса интересов поставщиков, транзитеров и потребителей газа.

Ключевые слова: европейский газовый рынок, транзит газа, экономические интересы, межгосударственное сотрудничество.

The article deals with the current state of the European natural gas market, community and conflict of participants interests. The areas of interstate cooperation are analyzed on the basis of achieving a long-lasting balance of gas suppliers, transit countries and consumers' interests.

Key words: European gas market, gas transit, economic interests, cross-border cooperation.

Кризові явища у світовій економіці у 2008-2010 роках, суттєве загострення міждержавних відносин у енергетичній сфері призвели до значного погіршення ситуації на національних та світових енергетичних ринках. Ці процеси позначилися і на ефективності використання національних активів та потужностей, що забезпечують транзитне транспортування природного газу Україною до Центральної та Західної Європи. Сьогодні відсутні чіткі та однозначні оцінки проблем, що виникли у сфері транзиту природного газу, хоча більшість експертів пов'язують їх з політичними аспектами і, в першу чергу, з намаганням Російської Федерації використовувати енергоресурси для досягнення своїх геополітичних цілей. Разом з тим існує гостра потреба детального аналізу економічних наслідків ситуації, що склалася, а також актуальним стає завдання критичного переосмислення діючих економічних механізмів у сфері транзиту енергоресурсів та удосконалення теоретико-методичної бази формування умов та принципів взаємовигідного міждержавного співробітництва.

Теоретичні та прикладні аспекти ефективності функціонування газотранспортної системи України розглядалися у роботах вітчизняних науковців, зокрема, Говдяка Р.М., Грудза В.Я., Діяка І.В., Жидкової М.А., Клюки Б.О., Середюк М.Д., Шандрівської О.Є., Шевцова А.І. та інших. Вагомі результати у дослідженні проблем теорії і практики управління газовою галуззю та об'єктами трубопровідного транспорту газу отримали і такі російські науковці, як Боксерман Ю.І., Волинська Н.А., Волошин В.І., Вяхірев Р.І., Газєєв М.Х., Гриценко А.І., Дмитрієвський А.Н., Лап-

шина М.А., Макаров А.А., Міловідов К.Н., Мітрова Т.А., Некрасов А.С., Орлов С.В., Яркін Є.В.

Однак масштабні зміни, що відбуваються на європейському та окремих національних ринках природного газу впродовж кількох останніх років, зокрема зміна попиту на природний газ у окремих регіонах, падіння обсягів видобутку газу на традиційних родовищах та необхідність освоєння нових родовищ, створення конкуруючих газотранспортних маршрутів, фізичне та моральне старіння трансконтинентальних газотранспортних потужностей обумовлюють актуальність досліджень економічного механізму забезпечення ефективного використання транзитних газотранспортних потужностей як в межах окремих країн, так і в рамках транснаціональних транспортних коридорів.

Мета статті – вироблення рекомендацій та підходів щодо формування економічного механізму регулювання міждержавних відносин у сфері транзиту природного газу.

Майбутнє газотранспортної системи України суттєво залежатиме від перспектив розвитку європейського газового ринку, які визначаються загальносвітовими і регіональними тенденціями в економіці і її газовому секторі, інтеграційними процесами в ЄС, і в найближчому майбутньому будуть залежати головним чином від відносин у межах “трикутника” ЄС – Україна – Росія. Згідно більшості відомих прогнозів, країни ЄС будуть збільшувати споживання газу і, за відсутності необхідної кількості власних запасів, нарощуватимуть його імпорт з Росії, а також намагатимуться диверсифікувати шляхи надходження газу. В середньо- і довгостроковій перспективі очікується також і проникнення на газовий ринок ЄС нових постачальників з прикаспійського регіону та Близького Сходу. Російська Федерація намагається максимально контролювати європейський ринок, реагуючи на зростання потреб збільшенням обсягів постачання. Однак темпи нарощування обсягів видобутку газу Росією відстають від попиту на європейському ринку. Основні причини такої ситуації криються у падінні обсягів видобутку на основних родовищах, які увійшли у завершальну фазу експлуатації та нестачі фінансових ресурсів для розвитку видобувної галузі. Відповідно Росія намагається отримати додатковий ресурс газу із території інших країн, які мають такий надлишковий ресурс, однак не володіють незалежними транспортними коридорами, для його постачання у Європу (Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Азербайджан). Як наслідок, відбувається підвищення рівня монополізації ринку постачальників газу та зростання цін. Намагаючись збільшити надходження від експорту газу, Росія також активно формує альтернативні шляхи його постачання до Європи. У цьому випадку чітко проявляється співпадіння інтересів країн ЄС, як споживачів газу, і Росії, як найбільшого його постачальника в Європу. Спільність інтересів полягає у зацікавленості тих і інших у диверсифікації шляхів транспортування газу, і саме ця обставина гостро суперечить інтересам України як найбільшого на сьогодні транзитера російського газу до Європи. Найбільшу загрозу в цьому плані становить випереджаюче, порівняно із нарощуванням Росією свого видобувного потенціалу, введення в дію нових європейських газопроводів [1]. Відбувається поступова переорієнтація існуючих газових потоків на нові маршрути його транзиту, що призводить до значних втрат як для газотранспортних підприємств України, так і для українського бюджету. Так, на даний час Росією реалізовано низку газотранспортних проектів із створення обхідних маршрутів, зокрема таких, як газопровід “Голубий потік” (16 млрд. куб. м на рік, 2005 рік), газопровід Ямал-Європа (33 млрд. куб. м на рік, 2007 рік), І черга

газопроводу "Північний потік" (2011 рік), а також підписано угоди про будівництво газопроводу "Південний потік" (30 млрд. куб. м на рік) та Прикаспійського газопроводу (20 млрд.куб.м на рік).

Загалом диверсифікація джерел і шляхів постачання газу до країн Європи є важливим чинником забезпечення енергетичної безпеки і має на меті [2]:

а) зниження ризиків та мінімізацію наслідків виникнення аварійних ситуацій на об'єктах газової інфраструктури;

б) розвиток конкурентних відносин між експортерами за рахунок формування газового ринку;

в) зменшення політичного впливу монопольних або великих за обсягами постачання країн-постачальників;

г) зниження рівня монополізму значних транзитерів газу, до числа яких відносяться і Україна.

Оцінювання перспектив розвитку європейського ринку природного газу з позицій максимального урахування інтересів всіх його учасників повинно ґрунтуватися на специфіці даного енергоресурсу, а також особливостях технологій його видобування, транспортування, розподілу та споживання. Ці чинники обумовлюють складність формування не лише світового, але й загальноєвропейського газового ринку. На відміну від ринку нафти чи нафтопродуктів та інфраструктури, яка забезпечує функціонування цих ринків, газова інфраструктура та її окремі об'єкти – магістральні газопроводи, у тому числі і транснаціональні, потребують загалом значно більших капіталовкладень і, як наслідок, обтяжені значно вищим рівнем інвестиційних ризиків. Саме з метою мінімізації ризиків великих інвестиційних проектів розвиток газової галузі базується на взаємних довгострокових зобов'язаннях як постачальників газу, так і його споживачів. Ця обставина лежить в основі механізму інвестування значних проектів з видобування і трубопровідного транспортування природного газу і саме так формується взаємна залежність постачальників і споживачів газу. Нерозуміння цього механізму або його ігнорування є однією із причин виникнення конфліктів у газовій сфері.

Характеризуючи взаємовідносини у системі «країни ЄС – Україна – Росія», можна виділити ряд як спільних, так і різноспрямованих (конфліктних) інтересів її учасників. До спільних можна віднести [2]: 1) зацікавленість всіх сторін у підвищенні рівня надійності та технічної безпеки роботи енергетичних об'єктів, які, як правило, є складними технічними системами з високим рівнем небезпеки експлуатації, 2) зменшення політичного впливу та супутніх йому ризиків на процеси енергозабезпечення (рис. 1). Разом з тим можна констатувати і значну розбіжність стратегічних інтересів учасників газового ринку. Для прикладу, якщо аналізувати інтереси цих учасників щодо нових газопровідних проектів, то очевидним є намагання більшості учасників лобювати свої власні проекти, навіть якщо під них відсутнє ресурсне забезпечення, чи інші альтернативні проекти є більш ефективними в економічному плані. В цих умовах розширюється поле для політизації відносин у газовій сфері і стає очевидним, що значна частина пропонованих проектів є елементами політичних ігор.

Розбіжність інтересів учасників системи «країни ЄС – Україна – Росія» сьогодні обумовлена як економічними, так і політичними чинниками. Так, країни-члени Європейського Союзу, а також інші європейські країни, які є споживачами російського газу, зацікавлені у максимально повному забезпеченні внутрішнього попиту за прийнятними цінами та на прийнятних умовах.

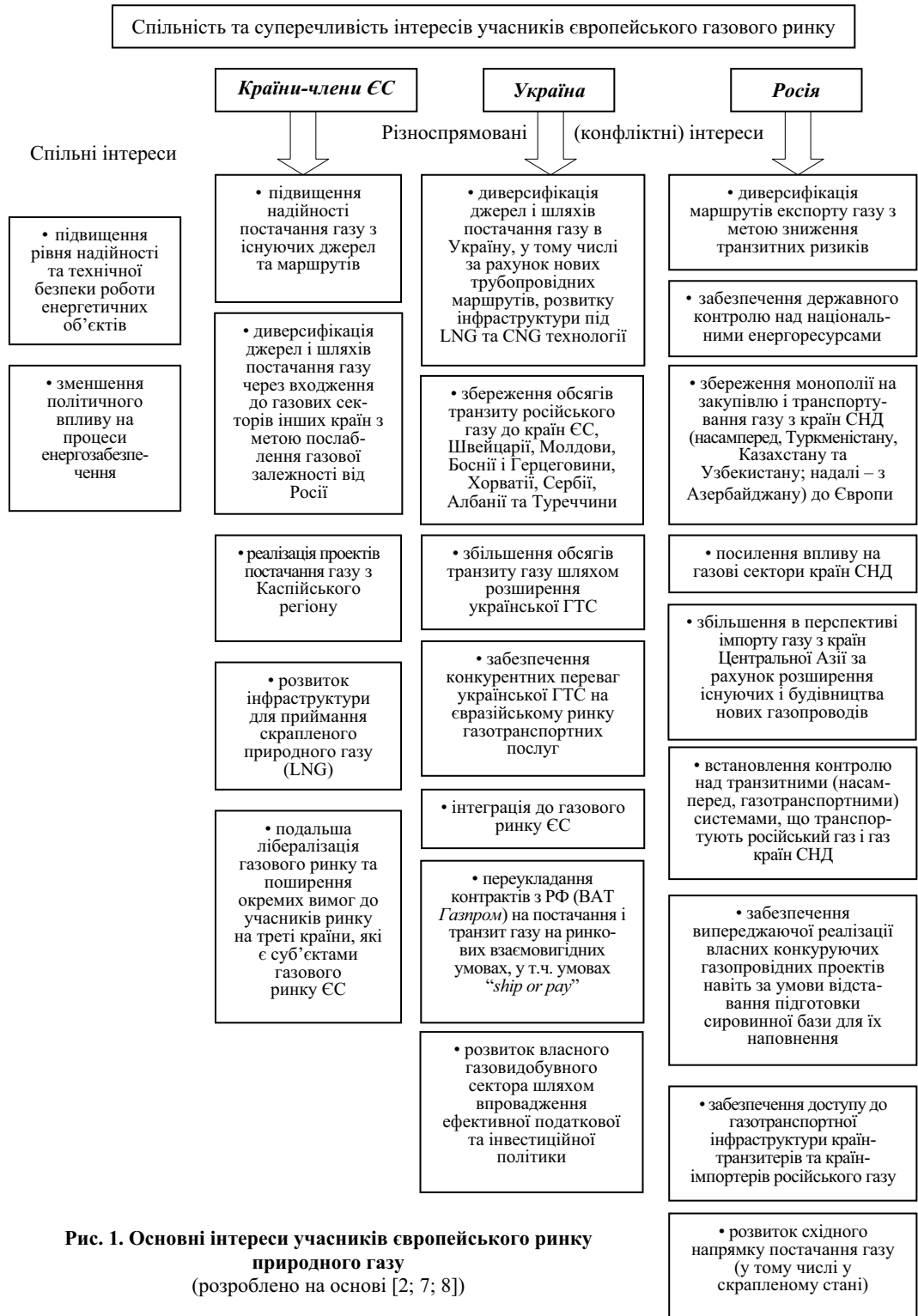

Рис. 1. Основні інтереси учасників європейського ринку природного газу
(розроблено на основі [2; 7; 8])

Вони прагнуть до підвищення надійності постачання газу з існуючих джерел та маршрутів, диверсифікації джерел і шляхів постачання газу з метою послаблення газової залежності від Росії, подальшої лібералізації газового ринку і, як наслідок,

зниження цін на газ та послуги з його транспортування і розподілу. Саме з цих причин вказані країни підтримують різноманітні диверсифікаційні проекти, у тому числі і проекти щодо створення нових транспортних маршрутів для постачання газу з Каспійського регіону, активно розвивають інфраструктуру для приймання і регазифікації скрапленого природного газу, для перевезення якого використовуються спеціальні судна-газовози. Саме LNG-технології стали реальною альтернативою для багатьох європейських країн у вирішенні проблем диверсифікації джерел та каналів постачання газу та підвищення рівня національної безпеки, і, в цьому розумінні, вони реально конкурують з трубопровідними маршрутами і технологіями постачання газу [3–6].

У посиленні конкуренції на ринку постачання енергоносіїв зацікавлені в першу чергу споживачі, оскільки за такої ситуації знижуються ціни. Постачальники ж енергетичних ресурсів зацікавлені у монополізації ринку та усуненні конкуренції. Транзитери енергоносіїв в свою чергу зацікавлені у зростанні тарифів на транспортування енергоносіїв, що суперечить інтересам і експортерів і споживачів. Розбіжність інтересів учасників європейського ринку природного газу не раз ставала причиною виникнення конфліктів між країнами-споживачами і країнами-постачальниками. Тут доречно згадати серію газових криз 2004–2009 років, наслідком яких було часткове або повне припинення постачання російського газу через Білорусь та Україну.

Характеризуючи економічні інтереси України як найбільшого транзитного оператора на європейському газовому ринку, слід враховувати еволюцію формування і розвитку взаємовідносин з Російською Федерацією у цій сфері. І Україна, і Росія тісно пов'язані існуючою видобувною і транспортною інфраструктурою. На даний час Росія є єдиним зовнішнім постачальником природного газу для України і, по суті, єдиним замовником транзитних транспортних послуг. Україна, в свою чергу, є для Росії найбільшим споживачем природного газу у Європі і найбільшим транзитером із транспортування російського газу. Здавалося б, існує міцне економічне підґрунтя для налагоджування довготривалої взаємовигідної співпраці з питань постачання природного газу на європейський ринок. Однак вже тривалий час керівництво РФ при вирішенні будь-яких проблем російсько-українських взаємовідносин намагається використовувати “газовий чинник” як інструмент політичного тиску. За цих обставин економічна логіка та доцільність відходять на задній план. Непослідовною була і позиція української сторони в перемовинах впродовж останніх років, яка послаблювалася внутрішніми суперечностями.

Основне коло стратегічних інтересів України у газовій сфері в даний час торкається питань диверсифікації джерел та шляхів постачання газу, збереження на тривалий період обсягів транзиту російського газу, відстоювання своїх позицій в процесі конкуренції трубопровідних маршрутів, інтеграції до газового ринку ЄС, нарощування обсягів власного видобутку, переукладання існуючих сьогодні та економічно не вигідних для України контрактів з Російською Федерацією (ВАТ “Газпром”), суттєвого скорочення обсягів споживання природного газу за рахунок масштабного впровадження енергоощадних технологій.

Стратегічні інтереси Росії у сфері газопостачання значною мірою вступають у конфлікт з інтересами України. Росія прагне в першу чергу мінімізувати свою залежність від країн-транзитерів і прагне здійснити диверсифікацію експортних маршрутів та знизити транзитні ризики. Вирішення цього завдання досягається шляхом будівництва обхідних трубопровідних маршрутів. Окрім того, простежується бажання Росії посилити рівень своєї монополії на європейському енергоринку. З цією метою вона скуповує вільні ресурси газу у таких країн, як Туркменістан, Казахстан, Узбекистан, а також намагається встановити контроль над газопровідними потужностями країн-транзитерів.

Аналіз інтересів учасників європейського газового ринку свідчить, що найбільш конфліктною стороною в даний час є Російська Федерація, яка прагне посилити своє домінуюче становище основного постачальника газу. Вона сьогодні значною мірою формує і контролює нові газопровідні проекти. Реальним засобом протистояти цій ситуації є скорочення споживання газу країнами Європи. Особливо це стосується України. Скорочення сукупного попиту на газ може знизити рівень диктату та контролю над цінами з боку постачальника. Рівень конфліктності інтересів доволі часто переходить рамки економічної доцільності, що проявляється у створенні нових транспортних маршрутів із вищим рівнем витрат, ніж існуючі сьогодні.

Висновки. Гармонізації інтересів учасників європейського газового ринку можна досягти тільки за рахунок вироблення і погодження на міждержавному рівні збалансованої довготривалої стратегії функціонування та розвитку, яка б враховувала довгострокові інтереси кожної із сторін, сприяла формуванню обґрунтованих цін на газ та послуги з його транспортування і розподілу, забезпечувала достатній рівень доходів для акумулювання потенціалу розвитку видобувних та транспортних потужностей. Очевидно, що в цьому процесі потрібно йти на певні поступки кожному із учасників ринку, а також необхідно підвищити рівень відкритості ринку, доступності інформації щодо цін, тарифів, умов постачання тощо. Вибудовуючи цивілізований європейський газовий ринок, потрібно забезпечити вироблення спільних правил гри, спільних однакових підходів до формування цін на газ для різних країн, тарифів на його транзит, підземне зберігання тощо. Якщо ж відмовитися від розроблення і проведення узгодженої політики всіма учасниками газового ринку, то в майбутньому збережеться поле для появи нових газових конфліктів, від яких зазнаватимуть втрат всі учасники.

Бібліографічні посилання і примітки

1. “Круглый стол”: “Газовый треугольник” ЕС – Украина – Россия: единство и борьба интересов // Нефть и газ: производственно-практический вестник. – 2002. – №3 (39). – С. 18–23.
2. Диверсифікаційні проекти в енергетичній сфері України: стан, проблеми і шляхи реалізації (аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 6. – С. 2–53.
3. Дзьоба О.Г. Аналіз потенційної ресурсної бази для диверсифікації джерел та шляхів постачання природного газу в Україну / О.Г. Дзьоба // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. – №2(20). – 2009. – С. 12–23.
4. Дзьоба О.Г. Основні тенденції формування світового ринку скрапленого природного газу / О.Г. Дзьоба // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. – №3(21). – 2009. – С. 117–125.
5. Верхотуров Д. Сжиженный газ захватывает мировой рынок [Электронный ресурс] / Д. Верхотуров / Агентство политических новостей. 05.11.2007. – Режим доступа: <http://www.apn.ru/opinions/article17067.htm>
6. Кмить Л. Европейский трафик сжиженного газа / Л. Кмить // Газ & Нефть. Энергетический бюллетень. – 2008. – №12. – С. 28–32.
7. Аналіз та оцінка світового досвіду з управління міжнаціональними магістральними трубопровідними системами / Є.І. Крижанівський, І.Л. Боднарук, Н.В. Люга, В.П. Петренко // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. – № 2 (2). – 2010. – С. 40–44.
8. Яценко А. Газова війна: хто перемагає і що далі? або Про що мовчить Газпром [Електронний ресурс] / А. Яценко, К. Лесів // Інформаційне агентство УНІАН. 08.01.2009. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news -293901.htm>.

Надійшла до редколегії 29.08.2011